

РЕЦЕНЗИИ

ИСТОРИЯТА Е СИЛНА С ФАКТИТЕ

Сборник „Тракия“, том IX, издание на Тракийския научен институт: филиал Хасково

Д-р Елена Алекова

Новият – девети том – на Сборник „Тракия“ е факт. Излезе в средата на миналата година и отдавна е вече в ръцете на любителите на историческото четиво, документално и мемоарно. Девети том – ще рече, че е създадена стабилна традиция в събирането, подреждането и издаването на този крайно интересен и полезен сборник. Интересен и полезен не само в средите на тракийците, бежанци и мъченици от землищата български на юг от България, и на техните потомци, но и сред родолюбивите българи у нас и по света. Хубаво е да се подчертае това в подстъпите към 20-годишнината от създаването на Филиал Хасково при ТНИ и издаването на десети том от поредицата.

„Традиция“ за което и да е периодично издание (в това число и за Сборник „Тракия“) означава, че то вече има собствена физиономия, която се базира на четири основни показателя: утвърдена тематика, устойчиви рубрики, стабилно ядро от автори и непрекъснато растяща читателска аудитория.

Голямата тема на сборника, на всички досегашни и бъдещи броеве, е заложена още в заглавието: ТРАКИЯ. А в самото му начало, на страница втора, съставителите/издателите винаги доуточняват и подчертават, че негова цел е „да изследва и популяризира борбите за национално освобождение, материалната и духовната култура на Тракия и на тракийските българи, да възражда българщината и да поддържа непосредствени живи контакти с родните огнища“, както и „да показва и отстоява историческата истина за правата на насилствено прогонените от родните им огнища българи от Западна и Източна Тракия и Мала Азия“. Предвид това подтемите за всеки том са различни, но винаги свързани с главната: ТРАКИЯ.

Рубриките, които преминават от том в том, са няколко: научно-документална (в този брой рубриката „Статии и студии“), спомени и свидетелства (в този брой рубриката „Съвременници и потомци“ разказват за събитията, станали в Тракия“) и отзиви за нови книги, периодични издания и др. (в този брой рубриката „Рецензии“). Използваната литература е надлежно посочена, когато естеството на текста изисква бележки. Снимковият материал във всеки брой е богат и като обем, и като информация, интересен и любопитен. Понякога се появяват и, да ги наречем условно, „бродещи рубрики“, които не са задължителни за всеки брой, а са за материали, невместващи се в устойчивите рубрики.

Ядрото от автори, които сътрудничат на Сборник „Тракия“, отдавна е оформено. Това са утвърдени в науката (история, етнология, фолклористика, литература и пр.), авторитетни и доказали се със своята достойна гражданска позиция и смелост имена, сред които Стоян Райчевски, академик на БАНИ, проф. д-р Пламен Павлов, проф. д-р Камен Гаренов, проф. д-р Светлозар Елдъров, доц. д-р Георги Граматиков, д-р Красимира Узунова, д-р Йордан Нанчев и др.

Изданието е намерило през годините свои ревностни читатели не само в Хасково и Хасковския регион, но и в цялата страна; не само сред тракийците, но и сред всички българи. Нещо повече. Сборник „Тракия“ вече излиза и в сайта „Про Македония“ и според собствениците на сайта томове са най-четените от всички книги, публикувани там. Тук вече говорим за читатели от цял свят, броят на които – за сборника – непрекъснато се увеличава.

Така че, който разбира – разбира. Който не разбира – ръси глупости в общественото пространство относно темата, която се повтаряла, и авторите на сборника – били едни и същи. Срещат се у нас във всяка сфера подобни критикари, особено там, където начинанията са успешни. Сборник „Тракия“ не прави изключение, доколкото и той е успешен...

* * *

В девети том на Сборник „Тракия“ подтема е Ньойският договор (1919 г.), който има пряко отношение към историческата съдба на Тракия и на тракийците: „Посвещава се на 100-годишнината от позорния Ньойски диктат“. Изданието е в памет на Вълчо Малку-

кев Капшов, тракийски българин от с. Янурен, Софлийско; Стана Иванова Шабанова, тракийска българка от с. Голям Дервент, Софлийско; и Тома Измирлиев, българин от Кукуш, Македония. Осъществено е с финансовата подкрепа на Община Хасково.

Тук е мястото да благодарим на общината за това благородно спомоществователство, защото пари за хляба насъщен, за пътища и прочее благоустройства все ще се намерят, а за книги, за инвестиции в областта на духовното – невинаги. А нали духовното всъщност е това, което движи живота напред и нагоре, защото вложените в духовното се „отплащат“ не само с постижения в областта на духа, но и с „плодове“ в материален план (колкото и невероятно на пръв поглед да звучи това!).

На Ньойския договор е посветена първата част на сборника под рубриката „Албум“. Тя представлява своеобразна изложба от 41 великолепни фотоса (под заглавие „Българските храмове и Беломорска Тракия 100 години след Ньойския диктаг“), побрани на „площ“ от 20 страници. А още по-точно ще е да се каже, че в същината си тя е апотеоз на българския творчески гений, проявил себе си в строителството на православни храмове в условията на духовен гнет и утеснения и тъкмо поради това устоял на всички превратности на времето и на съдбата. Автор на изложбата е Димитър Шалапатов.

* * *

Малко отклонение, но в темата... Едва ли има друг българин тракиец, който – като Димитър Шалапатов – да знае Одринска и Беломорска Тракия като на длан. С това, което се вижда от пътя, но и което не се вижда; с това, което е днес, но и което е било вчера и вече не е. Не през някакво общо познание, а с познаване за всяко селище, махалица, местност, камъче дори и тяхната история – с фактите, със свидетелствата на очевидците, с документите. (Препоръчвам горещо на този, който мисли, че преувеличавам, да прочете с отворено сърце статиите му „Дервент – кратка история на славното село“ и „Българските християнски селища в Западна Тракия“, за да се увери, че никакво преувеличение в думите ми няма.) Така се пази и съхранява паметта за онова, което някога е било. Така се оставят жалони на бъдните за това, което е днес. С всеотдаденост на идеята, с любов към отечеството, с почит към

миналото, с жертва на личното, с пиетет към истината, с жажда по неизвестното, с любопитство, с честност, с почитеност.

С Димитър Шалапатов сме добри приятели – на всички е известно. Но няма да е само приятелски и няма да е пресилено да кажа: ПОКЛОН ПРЕД ДИМИТЪР ШАЛАПАТОВ ЗА ВСИЧКО, КОЕТО Е НАПРАВИЛ И ПРАВИ В ИМЕТО НА ТРАКИЯ! (С ръка на сърце да си признаем: ако и редколегията на Сборник „Тракия“ да наброява осем души, но този, който влага най-много от себе си – време, средства, нерви и сърце – в него, е пак той.)

* * *

На Ньойския диктат са посветени и няколко статии от втората част („Статии и студии“): „Протестите в Беломорска Тракия против несправедливите клаузи на Ньойския договор“ на акад. Стоян Райчевски, „Тракийският въпрос в дипломатическите отношения след Ньойския договор (1919-1922)“ на проф. Калина Пеева, „Тракийската революционна организация и нейната дейност в Беломорието през периода 1919-1928 година“ на д-р Красимира Узунова, „Интернираните западнотракийски българи из островите на Бяло море и Тесалия през 1923-1925 година от гръцките военни и административни власти“ на Калина Черванюк. Тя е засегната и в третата част („Съвременници и потомци разказват за събитията, станали в Тракия“), по-специално в спомените на Стана Иванова Шабанова от село Голям Дервент (разказът ѝ е взет от книгата: Д-р Кирил Бакърджиев, Мария К. Бакърджиева. „Доганхисар-Градец. По чужди земи и брегове“, Хасково, 1998 г.).

* * *

И в този том, както и в останалите томове на Сборник „Тракия“, доминиращата тема не е ограничила съставителите да публикуват материали, свързани с различни периоди и аспекти от историята на Тракия и житието-битието на тракийците. В статията „За добродетелите на тракийските българи“ например проф. д-р Георги Янков е обобщил най-важните и същностни черти от характера на тракийците, благодарение на които коренът им не съхне – дори при крайно неблагоприятни стечения на обстоятелствата и историята, каквито са събитията след Балканските войни и Първата световна война: юначност; солидарност и взаимопомощ; изострено чувство

за национална идентичност; трудолюбие, честност и пестеливост; балансираност и умереност; оптимизъм, благородство и липса на отмъстителност.

В „Дервент – кратка история на славното село“ Димитър Шалапатов проследява историята на едно тракийско село от възникването му през Средновековието до 20-те години на XX век.

С включването на студията на д-р Йордан Нанчев „Тома Измирлиев – хасковецът, родом от Кукуш“ тематиката на сборника се разширява, защото ставаме съпричастни и към съдбата на македонските българи бежанци. Не крия, че като главен уредник на наскоро реставрираната къща музей „Христо Смирненски“ в столицата съм емоционално причастна към живота и творчеството на по-големия брат на поета и „негов учител по поезия“, както пише изследователят. Направо си е чист късмет, дето Тома Измирлиев, „шегобиецът с нежното сърце“, поетът, който „и сега би могъл да бъде наша съвест и мерило за нравственост и човечност“, е попаднал в полезрението на литературен критик и историк от калибъра на Йордан Нанчев, защото това е сигурна гаранция, че споменът за него ще остане завинаги и в Хасково, и в българската литература.

В статията на Милен Вълчев „Руските емигранти помагат на тракийските бежанци – техни братя по-съдба“ се проследяват събитията от 20-те години на миналия век, съдбовни за бежанците от Беломорска Тракия и Егейска Македония (прогонването им родните места, настаняването и заселването им у нас, земетресението в Чирпан от 1928 г. и др.).

В „Я съм българин. Животът на Вълчо Малкукев Капшов“ Пенка Генева ни съприобщава към ориста на един тракиец – нейния дядо Вълчо, преживял и разорението от 1913 г., и погрома след Ньойския договор от 1919 г. Към 1913 г. ни връщат и текстовете на Кирил Сарджев „Армаганският обир“, на Трендафил Василев „Погромът в Евренкьой, Гюмюрджинско – 1913 г.“ от рубриката със спомените, свидетелствата и разказите за някогашни бивалици по нашите земи.

Своеобразен акцент на деветия том е и Парижката мирна конференция (1946 г.). Тя е засегната в статията на д-р Виолета Костова от Регионален исторически музей – Хасково „Мирната конференция в Париж (29 юли – 15 октомври 1946 г.) и тракийската организация в Хасковския регион“, а към нея са публикувани и

25 безценни снимки, предоставени от Държавен архив – Хасково. Наистина уникално като идея и реализация!

Под рубриката „Рецензии“ на сборника четем предговор от книгата „Момчил войвода“ (2017) на Стоян Райчевски – „Момчил войвода – първият балкански владетел, прозрял опасността от османско нашествие на Балканите“; бележка на Златка Михайлова „Вестник „Тракийска дума“: И ние сме едно малко пламъче от световния пожар“ – за вестника, орган на тракийската емиграция, излизал в Хасково в периода от 30 октомври 1945 до 20 февруари 1946 г. (общо девет броя); статия на Мина Карагьозова „За родината, смъртта и паметта“ (Никола Инджов. „Възречени от Манастър“) – за знаковия роман на тракиецата писател; както и отзив на Елена Алекова за Сборник „Тракия“, том осми.

* * *

Недоумения предизвика в мен статията на Румен Иванов „Селища с българи мюсюлмани в Източна Тракия“. Разбирам желанието на съставителите да осветлят и тази тема, неразработена през годините. Но... но... но... Това не бива да става на всяка и всякаква цена. Опреш ли се на лъжи, цената понякога е повече от висока и може да загубиш всичко.

Не съвсем накратко – недоуменията ми:

Първо, не можеш да твърдиш, че „няма какви да бъдат помаците, освен българи“, както твърди авторът, а да узаконяваш употребата на прозвището „помаци“ за всички времена и за всички региони на България и на Балканите, както правят днешните защитници на тезата, че „помаците“ са друг етнос. Защото прозвището „помаци“ е локално – по своя произход (за българите, изповядващи ислям, в Тетевенско и Ловешко) и историческо – по своя характер (споменавано е за първи път в средата на XIX век, а за първи път в османските регистри се появява според проф. Евгения Иванова през 1873 г.). След Освобождението е въведено названието „българи мохамедани“, а през 90-те години на миналия век си пробива път и определението „българи мюсюлмани“, но без да се в публичното пространство утвърди окончателно.

Второ, не можеш с лека ръка да окачествяваш сред тезите, „неиздържани откъм критериите на ономастическия и етимологичен анализ“, предположението, че прозвищата „помак“ и „помаци“

с производните им („помачен“, „помашки“ и т.н.) е възможно да произлизат от думата „мъка“ (диал. „мака“). Не можеш, защото по всички правила на ономастиката и етимологията това е възможно. А всички други „тези“ и „предположения“ се опират на сходство в звученето, но не и върху правилата на граматиката: хрумката например, че „помак“ произлиза от „бомак“, според както смятал сърбина Атанасий Урушевич (заедно с него – и Румен Иванов), а то пък идвало от „бошняк“, т.е. човек от Босна, понеже суфиксът „-ак“ бил турски. И защо трябва да е турски, когато от старо време, много по-старо от XIV век, у нас си имаме думи, завършващи на „-ак“ („юнак“ и „глупак“ например), а да не би и думите „руснак“, „поляк“ и други подобни да са дошли у нас от турския? На туй отгоре, от старо време представката „по-“ в езика ни има и значение на нещо, което идва след друго нещо (след неделя например идва понеделник)... Така че колко по-естествено е за законите тъкмо на българската граматика „помак“, „помачен“ да означава „човек след мъката“. Към това – уж дума от турски произход, а се подчинява на първа и втора палатализация, характерни за славянските езици, към чието езиково семейство принадлежи и българският език („помак“, „помаци“, „помашки“, „помачен“, както е и при „юнак“, „юнаци“, „юнашки“, „юначен“ или при „глупак“, „глупаци“, „глупашки“, „оглупачен“ и т.н.).

Трето, когато става дума за „помаци“ и каквато и да е тема, свързана с тях, би следвало да се внимава с източниците на информация. Или поне всяка информация от книги и статии на Георги Зеленгора, от упражнения по темата в „помашки“ и турски сайтове и автори, както и от сборници, посветени на проф. Цветана Георгиева, трябва да се пресява най-малко през три сита, за да сме сигурни, че е вярна. Самият Румен Иванов в края на статията си уточнява, цитирам: „протурските Помашки институт „Помак“, информационна агенция „Помакнюз“, журналистът Георги Зеленгора и др. активно работят за денационализацията на нашите братя помаци, както у нас, така и в Турция, открито заявявайки, че те не са българи, а друга народност“.

Тогава защо най-много се е позовавал на труда на един денационализатор като Зеленгора и неговите зловредни идеи и тези, защо не е погледнал към тях с критично око и не се е отграничил от тях? Докато четеш статията на Румен Иванов, дори оставаш с

впечатлението, че „помашкият език” – едно от „великите” осенения измишльотини на Зеленгора – съществува. И това е така, защото Румен Иванов не само че по никакъв начин не откроява къде свършва неговата реч и започва речта на Зеленгора, но и не прави елементарната разлика между понятието „помашки език”, което витае в главата на Зеленгора (като език на някакъв си друг, измислен от него „помашки етнос”), и значението на фразата „помашки език”, т.е. език, идентичен с българския, което влагат българите, изповядващи ислям в Турция, наричащи себе си „помаци”, в значение на не-турци. Въобще – сбъркана работа... Нима истинската наука (или публицистика) се прави чрез налагане на чужди, а не собствени концепции и идеи?

За проф. Цветана Георгиева още в началото на 90-те години на миналия век самият Николай Хайтов предупреждава (в интервюто си „Мелницата, наречена училище” за в. „Зора” от 28 септември 1993 г.), че като завеждащ на катедрата по етнология в Софийския университет тя участва в опити за обявяване на помаците за небългарска етническа общност. Тези опити, цитирам, „започнаха още през ноември 1991 г. Тогава между 8 и 10 ноември, по инициатива на Центъра за изследване на демокрацията и фондацията „Фридрих Науман”, се организира семинар на тема „Аспекти на етнокултурната ситуация в България”. Излезе и сборник, посветен на тоя семинар, в който за първи път български учен направи изявление, че помаците са „междинна общност” (между българите и турците). И това го обяви специалистът по българска история Цветана Георгиева, която много добре знае, че религията не е етнически признак. Ако е така, тогава турците могат да бъдат обявени за араби и обратно. Но такова нещо, ако продумаш – и турците, и арабите биха ти извадили очите. Година по-късно Цв. Георгиева пренаписа османския период от историята на България и анулира турското робство, провъзгласявайки го за мирно съжителство между две религии и култури върху една благоденстваща земя”.

Нещо повече. През 1992 г. излезе учебникът „Записки по история на България (681 – 1878 г.)“ с автори Петър Ангелов, Георги Бакалов, Димитър Цанев. Сред тях – и Цветана Георгиева. В него именно се прокарват идеи, продиктувани от „новите прочити” на историята, на които се наслушахме и надивихме в по-новите времена, като например, че не турско иго или турско робство е имало

по нашите земи цели пет века, както знаехме дотогава, а че това било „османско присъствие“, за което тогава все още никой от нас не подозираше; че пред момчетата, изтръгвани насилствено от родителите им по силата на „кръвния данък“, се откривали „възможности за бляскава кариера в османския двор“, но това, неизвестно защо, българите възприемали трагично; че, да, имало „...моменти на религиозен фанатизъм, в който религията се променя с насилie“, но ислямът по-скоро бил приеман доброволно от българите, понеже откривал „път към стопански и обществен просперитет“; че само православната църква се борела срещу тази тенденция... но коя – по-точно – православна църква, не се уточнява, а е важно да се уточни, тъй като по време на турското робство няма самостоятелна Българската православна църква (Българската екзархия е призната със султански указ едва през 1870 г.!).

Би било интересно за тракийците да узнаят и друга „малка подробност“, преломявайки я през съдбата на своя любим Капитан Петко войвода – че хайдутството „по своята същност и форма... е български вариант на характерното за всички средновековни общества разбойничество, чрез което селяните се опитват да намалят степента на експлоатация и да преразпределят общественото богатство в своя полза“.

Въпросът доколко в това отношение може да се вярва на „помашките сайтове“ и на турските източници, е по-скоро риторичен. Защото има много случаи, когато официалните власти на империята са подправяли и фалшифицирали факти и свидетелства, тъй да се каже, „на място“. Ярък пример в тази посока е изложението на архимандрит Мелетий от 24 януари 1904 г. до екзарха в Цариград (Истанбул) за положението на българското население в Лозенградско след Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г., известно като „Кървавият рапорт“ на архимандрит Мелетий, публикуван от Стоян Райчевски в сборника „Етническото прочистване на българите в Източна и Западна Тракия и Мала Азия (1903–1913–1923)“ (2013). В изложението четем: „Чак когато всичко се опустошило; когато Раклица, Курията, Дерекьой, Коево и пр. се обърнали вече на пепелища, без жива душа, когато кръвта на мъченически загиналите в обърнатите на касапница български села позасъхнала, тогава чак властта отива в с. Раклица и др. Но, уви, не за да даде помощ, а да състави акт, в който да изтръгне признание от останалите

селяни, че селото е изгорено от комитите, подписването на които актове селяните дързостно отхвърлили, като заявили, че те знаят имената на злосторниците, които са войници и турци от околните села“.

Но тогава как бихме разбрали истината за случилото се, би попитал някой. От гледна точка на нашия, човешкия, живот – не знам. Но от една друга, по-глобална, гледна точка – каквото и да прави човек, Бог вижда, каквото и да си измисля, Бог вижда. Да, Бог вижда всичко и знае истината. Той все някога и ще я открие на онези, които я търсят и за които ще е хляб насъщен. Няма да ги остави в неведение. А лъжците ще прати там, където им е мястото: при ЛЪЖАТА, за да се нахранят с нея. Така ще разберат колко наистина струва тя.

* * *

Лъжци днес – с лопата да ги ринеш. Едни лъжат, защото им се плаща за това. Други – защото са невежи и не знаят. Трети – защото са заблудени от лъжци. Четвърти – защото просто обичат да лъжат. А защо Зеленгора (и нему подобните!) лъжат разбираме от неговата статия „Защо изгониха Троцки от България“ в сп. „Либерален преглед“ от 22 октомври 2013 г., в която четем: „...сега обаче настъпи моментът българското общество да се раздели с илюзията за освободителния и хуманен характер на Балканската война... Защото истината за събитията отпреди сто години е доста различна от това, което знаем от учебниците. Защото това, което ни се предлага като интерпретация на войната, е абсолютно неприемливо за образования и мислещ гражданин на съвременния глобализиращ се свят. Защото, ако искаме да променим настоящето, първо трябва да променим миналото“.

Да оставим това как човек може да промени нещо минало-отминало, което вече не съществува. Но какво искаше само допреди пет-шест години да промени Зеленгора в настоящето? Зеленгора искаше да трансмутира българите, изповядващи ислям, в „помаци“ (в смисъла на друг, несъществуващ, „помашки етнос“!) – също толкова несъстоятелно негово начинание, колкото опита му да промени миналото. В своя статия („Българи ли са помаците и още куп други въпроси“), публикувана в сп. „Либерален преглед“ от 4 декември 2013 г., той дори самоупоено надуваше ли, надуваше поредния си балон: „Добре би било патриотичните многознайко-

вци да си сверят часовника, който е изостанал с около стотина години, и да разберат най-накрая простата истина, че помаците са транснационална общност, пръсната в шест балкански държави, като навсякъде те имат свои легитимни политически, културно-просветни и правозащитни организации. Тези организации общуват все по-активно помежду си и в това общуване се ражда новата помашка идентичност. Българските помаци са активни участници в тези процеси. Те са важна част от тази най-млада общност на Балканите и всеки опит да бъдат откъснати от нея вреди не само на тях, но най-вече на България. Европа отдавна е приела и признала помашката идентичност. Тя води активен диалог с помашките организации във всички балкански държави и с помашката диаспора в Западна Европа. Другите балкански страни също признаха правото на помаците на самоопределение. Единствено България продължава да твърди, че „такова животно нема“.

Само че както внезапно се беше появил в публичното пространство, най-паче като списовател на един от „помашките“ сайтове, Зеленгора тъй внезапно и изчезна вдън земя. Кога ли отново ще изскочи отнякъде? С какво ли ново празнодумие ще ни изненада?...

Ако Румен Иванов иска да каже нещо свое за българите, изповядващи ислям у нас и по света, или иска да се занимава с наука, не е ли по-добре да излезе от сянката на издънелия се Зеленгора и нему подобните празнодумци „помаколози“? Е, негова си работа...

* * *

Историята е силна с фактите. Неин печат е истината. Без факти няма история, както без основи и без тухли няма градеж, а само въздушни замъци, кули от слонова кост, миражи, никому ненужни, които извън съзнанието на създателя им (в по-широк аспект на „съзнанието“ – в смисъл, дори и написани на книга!) се разсипват от само себе си... Ако приемем, че историята е къща, издигана – тухла по тухла, факт по факт – от владетели и народи, „консервирана“ от летописци, историци и най-обикновени простосмъртни, оставящи свои свидетелства за случилото се, то истината е духът на къщата, т.е. онова, което я одухотворява, изпълва със смисъл; което я прави дом. Без истината историята прилича на къща, занемарена от стопанина, напусната от духа, който я държи. Постепенно започва да се рони, да се пропуква, да се разпада и руши. И има

нужда от ремонт (от нов прочит): тук да се запълни, там да се подпре и укрепи. Ако обаче материалите за ремонта са некачествени, а инструментите – калпави, къщата ще рухне. Ако новите „прочити“ се опират на фактите и на свидетелствата, историята ще устои на времето и суховеите, защото духът на истината я държи.

Сборник „Тракия“ затова е бил силен досега, защото се основа на фактите, на свидетелствата и истината го скрепява. Изключенията (като това с Румен Иванов) само потвърждават правилото. Да благодарим на неуморимия Димитър Шалапатов за огъня, който носи в себе си и който го поддържа да не се отказва година след година и да ни търси, да ни ръчка, да ни напомня. За да го има сборникът. За да я има историята на тракийците черно на бяло. За да ни има като българи. За да я има, в крайна сметка, България.

1-26 декември 2019 г.

**Потомците на тракийски българи, отляво надясно:
Георги Манолов, кмет на Свиленград, Димитър Шалапатов, председател на хасковската тракийска организация
и народният представител Иван Стаматов през 2005 г.
пред Пантеона на загиналите в Маджарово**